

Stillads til et europæisk babelstårn?

Niels Thomsen, professor, Institut for Økonomisk Historie, Københavns Universitet

1. Indledning

»Med lov skal land bygges« skrev man i indledningen til Jyske lov i 1241. De karske danske ord har siden været god latin her i landet. Lovgivning er unægteligt også en mere sympatisk vej end Bismarcks »Blut und Eisen« og mere regulær end bureaukratiske direktiver og forordninger. Men også den jyske opskrift af 1241 rummer store problemer. Først og fremmest spørgsmålet om loven *kan* bygge et land. Uanset hvor ofte politikere og talsmænd bedyrer, at den kommende europæiske union ikke skal være nogen nation eller nogen stat i sædvanlig betydning, trænger dette spørgsmål sig frem i overvejelserne om den europæiske integrationsproces, fordi unionen jo tilsyneladende skal påtage sig de fleste af de opgaver, der hidtil har påhvilet nationalstaten. Betingelserne for dennes eksistens har da indlysende interesse for overvejelserne om Europas fremtid.

Det betyder, at historisk, sociologisk og politologisk viden på dette område må sættes i forgrunden, foran den økonomiske planlægning og forvaltningsjuraen med deres korte perspektiv, hvis vi skal kunne overskue den proces, der nu søges fremskyndet. Det er nemlig ikke nok at få markedsført ideen ved at iklæde den moderigtigt image eller beroligende betegnelser. Spørgsmålet er, om de basale sociologiske forudsætninger er til stede eller kan tilvejebringes for en udvidelse og en

afgrænsning af de berørte befolkningers indbyrdes solidaritet på et samfundsmæssigt niveau. Dette spørgsmål er ikke besvaret med en påvisning (eller påstand) om behov for øget økonomisk samkvem indadtil og større styrke udadtil, som EF-kommisionen i Bruxelles og dens allierede på Asiatisk Plads synes at mene.

En ordentlig overvejelse af sagen kan passende starte med et blik på nationalstatens fremkomst i Europa og den viden, man efterhånden har vundet i mekanismerne bag den. På de følgende sider har jeg forsøgt at sammenfatte problemstillingen ud fra ret velkendte, men formentlig relevante forskningsresultater i forskellige fag. Litteraturen rummer ingen klare og direkte svar på spørgsmålet om en fusionering af fuldt udviklede nationalstater er gavnlig eller mulig, hvilke forudsætninger dette må have i befolkningens holdninger, eller hvordan og hvor hurtigt noget sådant kan tilvejebringes. Men den rummer dog flere afsæt for eftertanke.

2. Nationalstaten som sejrende ide

Stater med nogenlunde regulære ensartede rets- og omsætningssystemer, forsvar og kulturinstitutioner dækkende større geografiske områder udvikledes gradvist i Europa fra middelalderens slutning frem til slutningen af 1700-tallet. Først med Wienerkongressen

1814-15 besegledes Europas opdeling i sådanne moderne stater, der havde fuld suverænitet og myndighed over deres territoriums befolkning og et mere abstrakt eneansvar for dens åndelige og timelige velfærd. De 53 staters grænser fulgte til en vis grad sprog- og kulturgrænser mellem folkeslagene, men afvigelserne herfra var mange og meget store, fordi inddelingen især var foregået gennem krige og dynastiske forbindelser uden synderlig direkte grundlag i befolkningerne.

Men med pengeøkonomien, industrien, den økonomiske vækst og den brede befolknings inddragelse i styringen af næsten alle samfundets forhold ændredes staternes opgaver og vilkår, og de nye grænser, som blev trukket ovenpå en lang række små og store krige mellem 1830 og 1922, kom i sidste ende i meget høj grad til at hvile på nationalitetsprincippet. På en måde udtrykte dette en stigende tilslutning til tanken om folkenes nationale selvbestemmelsesret, der ved Parisertraktaterne 1919-20 principielt anerkendtes af alle statsmænd og jo sådan set var en ret selvfølgelig konsekvens af demokratiets sejr i næsten alle staters indre styre netop ved denne tid.

Men det drejede sig ikke bare om anerkendelse af en demokratisk rettighed. Fra revolutions- og Napoleonstiden og i den romantiske periode havde ideologer udviklet tanken om den sprogligt, etnisk, kulturelt og historisk samhörige nationalstat som en uimodståelig og frigørende del af civilisationens udvikling. Nationen var samfundet og den eksisterede i sig selv uden staten, men ville nå en højere og fuldere udvikling af sit væsen ved at overtage staten. Denne ville da som nationalstat i kraft af medborgernes loyalitet, sammenhold og patriotiske offervilje også blive langt stærkere end den gamle fyrstestat, der kun byggede på fortidens vold, politi og servile tradition. Faktisk

blomstrede gamle nationalstater som England og Frankrig, siden også det nye Tyskland, mens blandingsstater som Østrig-Ungarn, Osmannerriget og tilsidst Czarens Rusland blev svage og fattige under strid med de underkuede folk.

Liberalismens store filosof John Stuart Mill skrev i 1861, at en gruppe »mennesker kan siges at udgøre en nationalitet, hvis de forenes indbyrdes ved fælles sympatier, som ikke findes mellem dem og nogen andre, som får dem til at samarbejde mere villigt med hinanden end med andre folk, (og) til at ønske at være under samme regering, udgået af deres egen kreds«. Tyve år senere definerede den franske religionshistoriker Ernest Renan nationen som »en stor solidaritet udgået fra følelsen af de ofre, som er ydet i fortiden og lovet for fremtiden. Den må have en (fælles) fortid, men i nutiden rummes denne i een kendsgerning – den fælles følelse, det klart udtalte ønske om fortsat at leve sammen. En nation lever i kraft af en daglig folkeafstemning« (1882).

Selvbestemmelsesretten var da et uomgængeligt mål og middel for nationalbevidstheden, men dennes mening og indhold gik betydeligt videre. Uden den ville samfundet tabe en vigtig del af sin sammenhængskraft, og staten ville ikke magte at løse de mange opgaver, der kræver loyldighed, ofre og ildhu af den enkelte på helhedens alter.

3. Nationalismens styrke og afmagt

Med skabelsen af de nye folkeligt forankrede nationalstater i Europa og Amerika viste nationalbevidstheden sin enorme kraft til at ændre og styre regimer og forfatninger. Samtidig spillede den en central rolle for de berørte samfunds indre udvikling gennem liberaliseringen, opbygningen af uddannelser og infrastruktur samt landbrugsreformer og sociale sikringssystemer, som patriotiske idea-

lister førte frem både gennem lovgivning og ved frivillige sammenslutninger. Fra 1914/18 gik dette videre til opbygning af rammeøkonomi og velfærdsstat med vidtgående indkomstudjævning, hvorved også den tidligere internationalistisk orienterede socialdemokratiske arbejderbevægelse blev integreret som parthaver og magtfaktor i nationalstaten.

I en magtpolitisk tilspidset form, nationalismen, havde denne imidlertid også vist sit enorme negative potentiel for aggression, intolerance og underkuelse af andre folk. Denne udvikling, der bidrog afgørende til udløsning af de to verdenskrige 1914-18 og 1939-45, rummede både en imperialistisk ekspansion ud over hele den tredje verden og en ensrettende nationalitetspolitik over for mindretal bag de nye grænser. Denne politik indebar, at mindre og svagere folk kunne og burde assimileres af andre, som repræsenterede en højere kultur, en stærkere race eller – blot ved sin størrelse – større udviklingsmuligheder. Det stred i grunden mod den egentlige nationale tanke, hvorefter ethvert folk kunne, burde og og længden ville udvikle sig efter sin egen natur. Og det viste sig faktisk at bestræbelserne var skrevet i sand.

I tidligere århundreder var det flere steder lykkedes større stater med vold at inkorporere mindre lande eller grænseområder – således den hårdhændede forsvenskning af Skåneland m.v. i 1600-tallet, angliceringen af det nordlige Irland og Frankrigs ekspansion frem til Rhinen. Her var der omend langsomt sket en varig og ret fuldstændig assimilation. Men efter de nationale vækkelser op mod 1848 var dette tilsyneladende ikke mere muligt i Europa. Både Czarrusland og Kejsertyskland forsøgte fra ca. 1880 systematisk at russificere resp. fortyske deres randområder gennem skolevæsen, embedsudnævnelser, implantering af virksomheder og statsinstitutioner, politiovergreb og udvis-

ninger. Men det havde næsten ingen virkninger, hvor man ikke ligefrem fik udskiftet den lokale befolkning. Samme erfaring gjorde de 10-12 nye stater, som mellem 1910 og 1920 oprettedes på ruinerne af de tyrkiske, østrigske og russiske kejserriger: selvom de nye nationale mindretal nu var meget mindre end før, ingen talte mere end 2-3 millioner mennesker, formåede de alle at holde sammen om deres særlige sprog, kultur, foreninger og et hårdnakket krav om grænserevision eller lokalt selvstyre.

Fra slutningen af 30'erne slog de moderne autoritære regimer i Tyskland og Sovjetrusland ind på den tilsyneladende eneste mulige vej til fuld indlemmelse, nemlig massedeportation og udryddelse. Ofte hjulpet af villige vassalregeringer gennemtvang de i tiåret 1939-49 historiens største forsøg på at skabe en ny og anderledes befolkning inden for deres magtområder – med brug af massedeportationer, udryddelser, planøkonomi og ideologisk indoktrinering. Nettoresultatet, som vi først ser tydeligt nu efter østblokkens op-tøning, bekræfter indsigten i den nationale identitets utrolige sejglivethed. Lige så lidt som 45-50 års diktatur har kunnet gøre folk til kommunister, har det kunnet fremelske bare spirer til en særlig nationalitet i Østtyskland eller få de baltiske folk til at vende deres hu til Sovjetunionen.

Også de gamle modsætninger mellem folkeslagene på Balkan viser sig at leve i bedste (eller værste) velgående. Selv med total fysisk og økonomisk magt over folks liv kan man ikke påtvinge dem nye holdninger på dette område og følgelig heller ikke konstruere en nation. Hvadenten målet er menneskevenligt, menneskefjendsk – eller nationalistisk.

4. Tanker om »Nation Building«

I den nyere tids Europa er nationer som før skildret opstået ved udkrystallisering eller udsondring af bestemte områder til politisk-

økonomisk-sprogligt-kulturelle fællesskaber hvor og når områdets befolkning følte et behov for et sådant fællesskab. I mange tilfælde blev den nærmere geografiske afgrænsning altså ufuldstændig, hvilket har vist sig meget vanskeligt at ændre – men stedvis muligt at leve med, som det jo siden 1950 har vist sig på begge sider af den dansk-tyske grænse.

Men så lempeligt er det kun sjældent gået, hvor statsgrænserne kom til at krydse over solide forskelligheder på mere end een af de fire nys nævnte dimensioner. I Svejs blev resultatet alligevel holdbart nok, da man over 600 år fik udviklet en specielt decentral politisk struktur. I andre tilfælde ignorerede regimet forskellene i den tro, at de ville forsvinde af sig selv – men de har næsten alle vist en fantastisk evne til enten at bestå med uformindsket styrke som i Belgien, eller ligge latent og pludselig dukke frem i opbruds- og krisetider. Man må jo tro, at den genfødte aktivisme i de fleste vesteuropæiske grænse- og udkantsområder – fra Sydtyrol og Baskerlandet til Nordirland og Korsika – udtrykker problemer som er uløselige inden for enhedsstatens rammer: De kan hverken leve eller dø, fordi opfyldelsen af deres krav vil skabe andre endnu større mindretalsproblemer. (Og naturligvis slet ikke give basis for hjerne-spind som det med »regionernes Europa«).

Mens Canada i Quebec-provinsen arvede et problem, der er temmelig analogt med de europæiske, har U.S.A. med sin sociale »smeltedigel« været i stand til at assimilere alle – well, næsten alle slags nationaliteter til eet sammenhængende, omend ret varieret sprog- og kulturområde, der ikke har oplevet centrifugale nationale tendenser siden borgerkrigen 1861-65. I et land med endeløse muligheder for bosættelse, erhvervsvalg og familieforbindelser, hvortil de fleste var kommet af eget valg for at finde et nyt liv og slippe det gamle samfund, fik folk snart et

andet forhold til nationaliteten. Ikke desto mindre blev det amerikanske samfundsforskere, der især i 50'erne og 60'erne føjede afgørende nye indsigter til.

Fra 1954 arbejdede en gruppe politologer anført af Gabriel Almond, Lucien Pye, Robert Levine og Sidney Verba med den politiske forandringsproces i u-landene, mens Karl Deutsch, Reinhard Bendix og nordmanden Stein Rokkan tog fat på en ny fortolkning af forløbet i Europa. Deres arbejder ca. ti år senere klarlagde forskellen mellem »state-building«, der omfatter oprettelsen af stilladset i forvaltningsmagt- og skattesystemet, og »nation-building«, som angår forøgelsen af interaktionen, fællesfølelsen og systemloyaliteten i befolkningen. Det er denne sidste, der i længden afgør statens kraft og dens evne til at gå videre i politisk og økonomisk udvikling mod demokrati, velstand og social velfærd.

Herved både forklarede og forsvarede de den vægt, som de mange nye afrikanske og asiatiske regimer lagde på at gennemsyre de lokale eliter med patriotisk loyalitet og masserne med nationalistisk propaganda, vendt både udad mod imperialismen og indad mod traditionelle stammeloyaliteter. Men de kom også til at vise, at denne mobilisering eller vending af effektiv systemloyalitet hverken kunne ske hurtigt eller kommanderes frem.

Flere af disse politologer og en række historikere som Charles Tilly har senere videreudviklet disse studier. Bl.a. er det blevet fremhævet, at en solidt forankret nationalfølelse kan være en afgørende forudsætning for et regeringssystems tilslutning og stabilitet i krisetider: Hvor den brede befolkning aldrig rigtigt har forenet stamme-, landsby- eller kastebindinger med en national bevidsthed, kan statens regering hverken vente social kontrol som støtte bag sine skatter og udskrivninger eller bred støtte ved anslag mod

retsorden og forfatning. Den sene og længe ufuldstændige nationale samling af både Tyskland, Italien og Rusland kan måske forklare disse landes usikre og sene vej frem til et demokratisk styre.

Det synes muligt, at en hårdt styret nation-building ikke bare senere kan vise begrænset holdbarhed, men også kvalitets- problemer, hvad man jo må sige om Tyskland siden Bismarck, om Mafiaens Sydditalien og om de hvide og røde czarers Rusland.

5. Solidaritetens rolle i samfundsopbygningen

Den fortgående debat om state- og nation-building hviler mere eller mindre direkte på tanker om den sociale solidaritet som et element i samfundenes evne til sammenhold og frugtbar vækst ved siden af – eller bagved – de mere iøjnefaldende kræfter: samkvemet (transaktionstætheden), tvangen ovenfra og trusler udefra. De internaliserede (spontane) loyaliteter som nationalfølelsen fremstår her som mørtlen mellem stenene i byggeriet.

Den tyske sociolog Ferd. Tönnies opstillede i 1887 en sondring – eller vel rettere en skala – mellem to grundtyper af social organisation, benævnt Gemeinschaft og Gesellschaft. Den førstnævnte dominerer i mindre, socialt og økonomisk homogene stamme- eller landsbysamfund, hvor den indlæres spontant ved imitation og erfaring i forlængelse af familieforbindelser og personlige bekendtskaber. Normerne er traditionsgivne og uformaliserede eller underforståede, og de håndhæves ved gruppepres. Hvor naturalieøkonomi og småbrug erstattes af pengeøkonomi, store virksomheder og længere afstande i en mere kompleks arbejdsdeling udskiftes Gemeinschafts spontane solidaritet med den organiserede i Gesellschaft. Her opretholdes den sociale disciplin af retsregler, kontrakter, po-

liti og anden autoriseret øvrighedsmagt, fordi forbindelserne er blevet anonyme mellem indbyggerne, som ikke kender hinanden personligt og kun har abstrakte og uklare forestillinger om hinandens sociale funktioner og vilkår.

I det anonyme massesamfund forudsætter samlivets normer da, at mennesker accepterer dem forstandsmæssigt: Hver for sig lystrer de forbudene og betaler skatterne af frygt eller beregning. Tilsammen støtter de reglerne, fordi disse ihvertfald som helhed byder dem og deres nærmeste større tryghed, velstand og udfoldelsesmuligheder end andre ordninger – inklusive det rene anarki, den rå magts herredømme og savnet af de »ægte offentlige goder«, som gavner alle, men forudsætter tvungne kontingenter. De to sæt af adfærdsmønstre hænger bare ikke længere direkte sammen for den enkelte, som kan overtræde reglerne og alligevel nyde godt af, at de findes.

I virkeligheden fungerer de to nævnte hovedtyper altid sammen, i et eller andet blandingsmønster. Landsbyen gør kort proces, men dog proces med sine tyveknægte, mens storbyens magistrat forlader sig på private stiftelser og megen uselvsk flid fra sine tjenestemænd, ja den opbygger i højere grad sin kriminalpolitik på lovovertrædernes ønske om socialisering end på deres frygt for straf. Men hvad der kan bygges med den kontraktligt organiserede solidaritets mursten er meget stærkt afhængigt af den traditions- og identitetsbårne organiske loyalitets mørtel, der ikke fremstilles på bestilling og har samme uhåndgribelige natur som begrebet tillid i hverdagen.

6. Solidaritetens grænser og betingelser

I endnu højere grad end tilfældet er i vort familie- og privatliv, gennemsyres vore hold-

ninger og vore gerninger over for alle små og store grupper og samfund af den begrænsede identifikation og den begrænsede, delvis betingede solidaritet med andre. Små og store profeter for kristendom, socialisme og patienthumanisme præker bestandigt, at den totale og ubetingede solidaritet med alle mennesker (kun sjældent også med dyrene) er både vor moralske pligt og vort væsens sande udtryk. Stik modsat hævder kyniske verdensmænd, at alle – ihvertfald alle de andre – kun dikteres af glasklar egoisme, der allerhøjest tidvis varieres af sublimerede forplantningsimpulser. Men i deres stille sind vil vist de færreste voksne bestride den begrænsede solidaritets gennemgående betydning. Det fremgår af ethvert besøg på et plejehjem eller en parkeringsplads, i en skolegård eller en personalekantine, at solidariteten mellem mennesker aldrig er total og aldrig helt savnes.

Studier af andre dyrearters samliv viser at det nære slægtskab, og måske andet som direkte udgår af biologi og elementære bekendtheds kvaliteter, direkte og indirekte kan spille en rolle for udviklingen af solidaritet. Livsbetingelserne er mindst lige så vigtige. Betydningen af samarbejde for opnåelse af føde og sikkerhed bestemmer i høj grad hvor store, hvor tætte og hvor holdbare flokdannelserne bliver. Det samme gør ressourceteknaphed og konkurrenceforhold indad og udad.

Det sker også, at bestemte flokke udvikler selvforstærkende sociale adfærdsnormer, som kan bestå under stærkt forandrede ydre forhold. Det er nærliggende at tro, at den sidste komponent, en egentlig kulturel faktor, er kommet til at spille en særlig stor rolle for mennesket, der har relativt store valgmuligheder for eksistensen og efterhånden usædvanligt rigelige materielle og intellektuelle ressourcer. Man kan tilføje, at mennesker i langt højere grad har evnet systematisk

opsamling og videregivelse af erfaring, så at kulturfaktoren kan virke dynamisk og ikke blot konserverende.

Men det er naivt at tro, at de øvrige komponenter bag samfunds dannelsen ikke stadig virker ind. Det sker blot i højere grad i et vekselspil med kulturen end hos de andre dyr.

Kulturfaktoren betyder, at den nødvendige begrænsning af solidariteten over for artsfæller ikke mere (eller i mindre grad) sker intuitivt ud fra enkle biologisk betingede identifikationssignaler – derimod i højere grad ud fra en mere sofistikeret vurdering og afvejning både af helt individuelle træk og af flere forskellige slags gruppetilhørskenetegn, som alle i høj grad er eller udtrykker erhvervede egenskaber, normer og kultur.

Det civiliserede menneske har principielt samme behov for gruppedannelse som naturfolk og dyr og dermed for afgrænsning over for andre grupper. I vort daglige arbejde undgår vi ofte de uundgåelige grænsedragningssituationer ud fra professionelle og upersonlige roller, og andre steder kan man vælge mellem neutral ligegyldighed og og nærmere eftersyn. Men i visse sammenhænge stilles vi over for fordeling af sympati og opmærksomhed mellem fremmede mennesker, og vi vælger da næsten usvigeligt dem, som skønt personligt ubekendte dog er en smule lettere at identificere sig med end andre og af hvem vi ubevidst forventer en tilsvarende solidarisering.

Det er her den nationale identitet har sin basale basis og sin næsten ubrydelige, skønt ikke udødelige styrke.

7. Socialisering til nationalitet

Den nationale identitet – oplevelsen af samhørighed, solidaritet og særligt ansvar over for folk med grund i samme land, sprog

og/eller deraf udsprungne traditioner – formes ligesom andre grundholdninger til omverdenen gennem efterligning, belæring, tilfældige indtryk, erfaringer, og ræsonnementer. Men den er normalt det tidligste trin i den »politiske socialisering« d.v.s. indlæringen af den politiske kultur, forestillingen om det politiske liv og ens egen rolle i det. Ifølge de – mest amerikanske – socialpsykologiske og sociologiske undersøgelser gennem den sidste menneskealder lærer de fleste børn, hvilken nation, de tilhører, før eller omtrent samtidig med at de begynder i skolen. Det sker dermed før de får noget at vide om hvordan samfundet styres og af hvem (bagom politiet og læreren), og længe før de i pubertetsalderen lærer lidt om forskelle på politiske ideer, partier og politiske mål.

Da indlæringen af den nationale identitet sker meget tidligt, overvejende ved face-to-face-kommunikation i den nære familie, er den fra begyndelsen forankret i individets følelser, og disse bånd vil ikke svækkes med alderen. At holdningen oprindelig kun har ringe støtte i faktisk viden, udlignes efterhånden, men den nye viden fra skole, skønlitteratur, medier og omgangsfæller blir i høj grad sorteret og ordnet ud fra de allerede opstillede værdier og forestillinger. Heri indgår et positivt billede af ens egen nation med tilhørende solidaritetsforpligtelser og omvendt mere eller mindre tilfældige, ofte negative stereotyper om andre folk.

Ens eget folk bliver – ligesom familien, skolen, fodboldklubben og bydelen – ret naturligt opfattet som ihvertfald potentielt overlegent på afgørende punkter – i styrke, ydre, tapperhed, kløgt, venlighed eller ærlighed. Noget ligende gælder snart m.h.t. institutioner og regler, hvor de hjemlige alt andet lige forekommer bedre, især mere naturlige. Og selvom mange illusioner senere gradvist må afskrives eller repareres, bliver en hel del dog siddende allerede i kraft af den gensidige be-

kræftelse i primærgrupper, folketaler og massemedier.

Det har vist sig, at der bl.a. i kraft af opdragelsen er store forskelle på de enkelte individers hang til selvbekræftelse eller selvhævelse gennem accentuering af gruppe-, klasse-, race- og nationalitetsforskelle, og dermed på deres tilbøjelighed til at dømme alle fremmede og alle mindretal hårdt og deres medlemmer over een kam. Men det bør også nævnes, at forskellene i så henseende ikke synes at have nogen særlig tæt forbindelse med almindelig ideologi eller oplysning (selvom det kan præge udtryksformen). Endvidere er også de, som ikke nærer fremmedfjendtlighed eller racefordomme (xenofobi), ret uundgåeligt præget af et vist etnocentrisk snæversyn simpelthen i kraft af fællesnævnerens ubetvivlelige magt til at bekræfte de sandheder, der ikke er flertallet ubehagelige, og til at overse de andre.

8. Nationaliteten som interessefællesskab

Følelsen af national identitet bliver da i høj grad et kulturelt indlært og kulturelt selvforstærkende fænomen, også hvor de offentlige institutioner fra skolen og kirken til kasernen og personalekontoret ikke bevidst driver nationalistisk propaganda og forskelsbehandling. Men det er vigtigt at indse, at der med basis i den sker en udvikling og en stadig forstærkelse af et nationalt interessefællesskab, som naturligt forstærker følelsen af solidaritet indadtil med landsmænd, og som tilsvarende tenderer til at afgrænse den udadtil over for andre folk og nationer.

Opbygningen af solidaritet i denne materielle forstand sker fundamentalt som del og følge af samvirke i erhvervsmæssige transaktioner, som vel skaber fordelingsproblemer og andre interesse modsætninger, men også – ihvertfald, når ressourcerne bliver nogenlun-

de rigelige – en klar interesse i at naboer, medarbejdere, kunder og medborgere trives. Oven i den direkte interesse på egne og nærfamiliens vegne giver dette et solidt grundlag for bred støtte til forsvar, retsvæsen, social sikring og økonomisk infrastruktur op til et vist punkt og ud til en vis grænse. Historisk har nationalismen og en vis grad af kollektivismen derfor normalt virket i et gensidigt forstærkende centripetalt samspil på nationalstatens grund.

I de eksisterende nationalstater er den organiserede solidaritet gennem de sidste årtier blevet udvidet meget kraftigt gennem velfærdslovgivning, der har tilført alle store befolkningsgrupper serviceydelser og socialindkomster og – som direkte eller indirekte følge heraf – skabt beskæftigelse til næsten lige så mange. Statsborgerskabets materielle betydning på godt og ondt er hermed forøget dramatisk. Imens er regionale og lokale forskelle inden for de fleste lande blevet mindre og mindre vigtige, i høj grad som følge af statens ekspansion.

Sammenlignet med denne udvikling, der jo nødvendigvis virker til at rette befolkningernes materielle perspektiv mod nationalstaten som skaffer af jobs og indkomster, ude-

fra og indefra, er den erhvervsmæssige integration med omverdenen skredet betydelig langsommere frem gennem de seneste menneskealdre. Jeg skal nøjes med her at dokumentere forholdet for Danmarks vedkommende med nedenstående tabel. Den viser dels den offentlige sektors udgifter (i sædvanlig betydning) i procent af bruttonationalproduktet (i markedspriser) for ti udvalgte år gennem det sidste århundrede. Dels vareeksportens størrelse målt i forhold til bruttofaktorindkomsten i de samme år, idet sidstnævnte også er vist opdelt på tre hovedadresseområder: Norden, vestlige Europa (incl. hele Tyskland) og resten af Verden.

9. Slutning

Den gennemsnitlige eksportandel af bruttonationalproduktet for Beneluxlandene, Vesttyskland, Italien og Storbritannien var i 1958 15,1%, i 1988 21,1%. Danmark er altså nok nogenlunde typisk for udviklingen i Europa. Set i et langt tidsperspektiv er der ikke gennem de seneste årtier foregået en acceleration af den europæiske økonomiske integration af nær samme dramatiske kraft, som ekspansionen i nationalstaternes rolle i befolkningernes daglige liv. En gradvis enkel sammenvoksning af liberale økonomier af

Tabel

	1874	1896	1913	1928	1938	1950	1958	1968	1978	1988
Off.sektor	8½	9½	9,5	13,5	17,5	18,8	21,4	37,8	51,3	60,6
Eksport%	19,3	20,7	27,7	27,9	20,4	21,2	25,3	21,7	24,4	30,6
- Norden	2	1	1,2	2,5	1,9	2,8	3,7	5,5	5,3	6,6
- Europa	16	19	24,8	23,6	16,5	14,5	15,2	10,0	12,3	15,1
- Verden	1	1	1,7	1,8	1,9	3,8	6,5	6,2	6,8	8,9

Kilder: H.C.Johansen: Danm.Hist.9 (1985), Stat.tiårsoversigter.

Anm.: For at nå et præcist mål på produktionens eksportandel, burde der til vareeksporten være lagt et tillæg for skibsfarten o.a. serviceerhverv. Tallet ville da 1938-68 have ligget ca. 30% (24 à 35%) højere end her, 1978-88 ca.50%. Men tallet kendes ikke for de tidligere år. Til gengæld burde eksporten egtl.være omregnet til forædlingsværdier, hvor den indbefatter udenlandske råvarer. Jeg har ikke kunnet beregne dette nøjere, men dog konstateret, at det relevante »fradrag« ville være stort og stigende – rimeligvis svare omtrent til den ikke inddragne serviceeksport, således at de her meddelte tal troværdigt aftegner den samlede danske produktions eksportorientering.

den type, man drømte om i det 19. århundrede (under toldforbundene) er med andre ord ikke mulig. En europæisk union, der ikke klart og uigenkaldeligt lægges fast på afgrænsede samarbejdsområder, men tillægges almene kontrolopgaver og initiativer, vil dermed automatisk føre til en gennemgribende politisering af indkomstfordeling, beskatning og socialpolitik på EF-niveau.

Dette vil stille krav til meget vidtgående ændringer af befolkningernes holdninger og solidaritetsbegreber, fordi kun et sådant skifte i den primære politiske loyalitet vil gøre det muligt at få indrettet retfærdige og kontrollable regel- og fordelingssystemer – og ikke mindst at få dem overholdt. Vi har allerede mange dårlige erfaringer at trække på m.h.t. vidtgående velfærds- og udligningsordningers indvirken på skatte- og arbejdsmoral fra vor hjemmehane, og regler og penge fra en fjern og kun halvhjertet europæisk forbundsregering vil stille talløse pressuregroups, virksomheder og privatpersoner over for helt uimodståelige fristelser.

Efter alle hidtidige erfaringer er veletablerede nationale identitetsbegreber overordentlig sejlivede, nærmest kun påvirkelige gennem befolkningsflytninger og ellers allersjældent over adskillige generationer. Herover for står det forhold, at et flertal af de vesteuropæiske landes befolkning hidtil har betragtet et øget samarbejde med sympati. Mindre ambitiøse løsninger end efterligninger af den traditionelle nationalstat anbefaler sig selv på dette grundlag. I samme retning trækker de østeuropæiske staters frigørelse og berettigede krav om at blive optaget i Fællesskabet og dækket af dets solidariske systemer, der uundgåeligt vil spænde sammenholdet til dets politiske bristepunkt eller derudover.

Det brændende europæiske spørgsmål har for mange nye og ukendte sider til at forskere

kan give blot nogenlunde klare og veldokumenterede anvisninger. På den anden side er det vigtigt, at også mere indirekte og partielle indsigter mobiliseres til uddybning af debatten, endnu før de første tog går.

Litteratur

- Th. Adorno et als: *The Authoritarian Personality* (1950)
 G.A. Almond & S.B. Powell: *Comparative Politics. A Developmental Approach* (1966)
 G.A. Almond & S. Verba: *The Civic Culture* (1963)
 Karl Deutsch: *The Nerves of Government* (1963, 1966)
 – -: *Politics and Government. How People Decide Their Fate* (1974)
 R.E. Dawson & K. Prewitt: *Political Socialization* (1969)
 L.W. Doob: *Patriotism and Nationalism* (1964)
 U. Federspiel: *integrationsteori* (Kbh. 1985)
 Dan Lerner: *The Passing of Traditional Society* (1958)
 Hans Kohn: *The Idea of Nationalism* (1944, 1948)
 J.S. Mill: *Considerations on Representative Government* (1861)
 Talcott Parsons: *The Social System* (1951)
 W. McDougall: *An Introduction to Social Psychology* (1908, 1960)
 L.W. Pye: *Aspects of Political Development* (1966)
 L.W. Pye & S. Verba (eds): *Political Culture and Political Development* (1965)
 Ernest Renan: *Qu'est-ce-qu'une nation* (1882, eng. udg. 1939)
 Dankwart A. Rustow: *A World of Nations* (1967)
 P. Skov: *Nationernes Samfund* (Kbh. 1926)
 – -: *Den moderne Stat* (Kbh. 1931)
 Louis L. Snyder: *The Meaning of Nationalism* (1954)
 – -: *Varieties of Nationalism. A Comparative Study* (1976)
 – -: *The New Nationalism* (1968)
 Ch. Tilly (ed): *The Formation of National States in Western Europe* (1975), heri bl.a. Stein Rokkan: *Dimensions of State Formation*, og Tilly: *Western State-Making*.
 Ch. Tilly: *Coercion, Capital, and European States* (1990)
 N. Tinbergen: *Social Behaviour in Animals* (1953)
 F. Tönnies: *Gemeinschaft und Gesellschaft* (Bln. 1887)
 Ø. Østerøy: *Nasjonenes selvbestemmelsesrett* (Oslo 1984)